

כא. 'מיחזי כיוהרא' - בתלמוד הירושלמי

מן המפורסמות הוא כי אדם המקפיד במצווה קלה ככתמורה, נתבע בנסיבות מסוימות להימנע מהחמרה הלכתית - הן בעשייה והן באי-עשייה.

אחד השיקולים להימנעות מהחמרה הוא זה המוכר בשמו הארמי 'מיחזי כיוהרא', דהיינו, על האדם להימנע מהחמרה שמא תיראה החמרתו כהתייחרות בפני אחרים, וייעשה כמכריז ואומר: 'ראו כמה מחמיר אני בקיום מצוות'.

עניין מורכב הוא להגדיר, באילו סיטואציות פוסלים אנו התנהגות מסוימת משיקול של 'מיחזי כיוהרא' ובאילו סיטואציות יש דווקא לעודד התנהגות השונה מהנורמה המקובלת, מבלי לקחת בחשבון את החשש של 'מיחזי כיוהרא'.¹ עובר לכל דיון בשאלה זו יש לקבוע כי לגבי כל נושא הלכתי פרטי, משתנה ההגדרה לפי האדם, לפי הזמן ולפי המקום. מעשה שנעשה על ידי אדם מן השורה - ואנו מסתייגים ממנו בגלל 'מיחזי כיוהרא' - ייתכן שלא נתסייג ממנו אם הוא נעשה ע"י תלמיד חכם מובהק, שכן חזקה עלינו שתלמיד חכם מובהק אינו עושה את המעשה משום יהירות²; וכן, מעשה שבעבר נעשה רק על ידי יחידי סגולה, ובמשך הזמן הפך לנחלת הכלל, אין טעם להסתייג ממנו לאחר זמן בגלל 'מיחזי כיוהרא', למרות ההתסייגות ממנו בעבר מנימוק זה עצמו³. כמו כן ייתכן שבאותו זמן, במקום מסויים נסתייג ממעשה זה או אחר הנעשה שם מהנימוק 'מיחזי כיוהרא', ואילו

1. למותר להדגיש כי מעצם ההגדרה 'מיחזי כיוהרא' עולה כי אין לפסול את המעשה מטעם זה, אלא כאשר הוא נעשה בפומבי בנוכחות אנשים העלולים לראות בו התנשאות, אך אם המעשה נעשה בינו לבין עצמו אין כל בעיה של 'מיחזי כיוהרא'.
2. זו דעת הרב עובדיה יוסף, לגבי לבישת 'טלית קטן' על הבגדים. הנוהג מתאים לחסידים ואנשי מעשה, אך יש להסתייג אם אנשים מן השורה ינהגו כך, שכן אצלם זה בגדר 'מיחזי כיוהרא' (ראה יחזו דעת, חלק ב, סימן א).
3. כך למשל הביא ר' יוסף קארו ב'בית יוסף' (טור א"ח סימן כד) בשם האבודרהם שכתב בשם רבי נטרונאי גאון, כי האוחז בציציתו בידו בשעה שהוא קורא את שמע, נחשבת האחיזה ליהירות כיוון שעושה ברבים דבר שאינו מחויב בו, אך הסיק: 'יעכשו שנהגו בהם קצת בני אדם תו לא מיחזי כיוהרא' - הרי שהשינוי שחל עם הזמן, משנה את ההתייחסות. וראו לעניין זה בהערה 12 להלן.

במקום אחר לא נסתייג מאותו מעשה עצמו, וזאת בגלל השוני בשני המקומות, בנורמה המקובלת בדרך כלל⁴.

במאמר זה אין בדעתי לפרוס פריסה רחבה של הנושא על השלכותיו ההלכתיות המעשיות⁵, אלא לדון על השתקפותו בשלוש מסוגיות התלמוד הירושלמי⁶.

סוגיה ראשונה:

שנינו במשנה במסכת פסחים:

מקום שנהגו לעשות מלאכה בתשעה באב - עושין, מקום שנהגו שלא לעשות אינן עושין, ובכל מקום תלמידי חכמים במילין.
רבן שמעון בן גמליאל אומר: יעשו כל אדם עצמן כתלמידי חכמים.
(פסחים פרק ד משנה ה).

בראש ובראשונה נדגיש כי קיים שוני בדברי רבן שמעון בן גמליאל, בין נוסח המשנה שבירושלמי לבין נוסח המשנה ברוב עדי הנוסח האחרים. ברוב עדי הנוסח מובא: 'לעולם יעשה אדם עצמו תלמיד חכם', ואילו בנוסח המשנה בירושלמי נאמר: 'יעשו כל אדם עצמן כתלמידי חכמים'.

בסוגיית התלמוד הירושלמי על משנה זו מובא:

4. כך למשל לשיטת חכמים מקום שנהגו לעשות מלאכה בתשעה באב - עושין, מקום שנהגו שלא לעשות מלאכה - אין עושין, ובכל מקום תלמידי חכמים בטלים' (פסחים ד ה), אך מי שאינו תלמיד חכם, אינו רשאי להחמיר ולהימנע מעשיית מלאכה במקום שנהגו לעשות מלאכה בגלל 'מיחזי כיוהרא', למרות שזו התנהגות נורמטיבית במקום אחר, אך רשב"ג חולק שם על תנא קמא וקובע: 'לעולם יעשה אדם עצמו תלמיד חכם' - ורואו על כך בהרחבה להלן.
5. דיון ממצה על הנושא יכול המעיין למצוא אצל: יהודה לוי, 'קונטרס חומרות משובחות, הדיוסיות ואפיקורסיות', בתוך: 'שערי תלמוד תורה, ירושלים תשמ"ז' (מהדורה שלישית מורחבת), עמ' קיד-קלח.
6. יש לציין כאן כי הביטוי 'מיחזי כיוהרא', אינו מובא בתלמוד הירושלמי. כדי לפשט את הדיון, בחרנו להשתמש בביטוי 'מיחזי כיוהרא' גם בדיוננו בסוגיות התלמוד הירושלמי, שכן ברור כי גם לירושלמי, עניין היהירות מהווה גורם בשיקול הדעת להסתייגות מעשייה זו או אחרת (ראה להלן בסוגיה השלישית: 'מי הוא זה שמראה עצמו באצבע?'). אכן, לא מן הנמנע כי לדעת הירושלמי מוקד העניין אינו ב'מיחזי כיוהרא', דהיינו כיצד העניין נראה ומתפרש ע"י אחרים, אלא מוקד העניין הוא בעצם היהירות שבאה לידי ביטוי כשאדם מאמץ הנהגות שאינן תואמות למדרגתו, ועל כן לא מן הנמנע כי לדעת הירושלמי על אדם להימנע מלאמץ הנהגות אלה, בין אם הוא נוהג לפיהן בפני אחרים, בין אם הוא נוהג לפיהן בינו לבין עצמו, וזאת בניגוד למה שפירשנו את הביטוי 'מיחזי כיוהרא' בהערה 1.

רבי אבון, רבי שמעון בן לקיש בשם רבי יודן נשייא (=הנשיא): כמתמיה; יעשו כל אדם עצמן כתלמיד חכמים, כל עצמן לא גזרו חכמים במילה בתשעה באב.

(פרק ד הלכה ה; לא ע"א)

בכיאור דברי הירושלמי האלה כתב ר' משה מרגלית ב'פני משה':

רשב"ג אומר לעולם יעשה אדם עצמו תלמיד חכם. כך היא נוסחת המשניות, ומפרש בבבלי דהכי קאמר, שאם ירצה כל אדם לעשות עצמו בזה כתלמיד חכם - עושה, ולא מחוי כיוהרא, שהרואה אותו בטל אומר: 'מפני שאין לו מלאכה לעשות'. ולפי נוסחא דהכא יעשו כל אדם וכוליה' מפרש בנמרא דכמתמיה הוא על דברי התנא קמא, דקאמר בכל מקום תלמידי חכמים, במלץ אם בן - (כך תמה רשב"ג) יעשו כל אדם עצמן כתלמידי חכמים, דבדבר של צער לא שייך 'מחוי כיוהרא', ומאי שנא תלמידי חכמים דנקט? אלא כל עצמן של חכמים לא גזרו במילה בתשעה באב כלל; ואין הלכה כרשב"ג.

ר' אלעזר אזכרי מפרש את דברי הירושלמי באופן שונה לחלוטין, וכך כתב⁷:

הא דקתני מתניתין דמקום שנהגו לעשות - עושין ואינו רשאי ליבטל מפני המחלוקת מפרש בירושלמי דלא תיקשי, והרי אין כאן מחלוקת דכמה בטלני איכא בשוקא, דמתניתין מיירי במתמיה⁸, כלומר באיש שלעולם אינו בטל, שהוא עסקן גדול, וכל הרואין אותו היום בטל, יתמהו, ובהכרח יאמרו שהוא משנה מנהג העיר [=הנוהגת לעשות מלאכה] לימנע מלעשות מלאכה בט' באב, אבל בשאר בני אדם ודאי רשאי ליבטל, ותלמידי חכמים הנהגים מיניעם, אף אותם שלעולם אינם בטלים השעות הקבועות להם למלאכתם ביום, בטלים בט' באב, דאין כאן מחלוקת דלהם נאה! ורבן שמעון בן גמליאל סבירא ליה, כיון דתלמידי חכמים בטלים יש רשות לכל מי שירצה ליבטל, דאין כאן תו מחלוקת, אלא יתלו הדבר לומר דלא גזרו איסור, אלא מעיקרא הדבר ברצון כל אדם, הרוצה - יעשה, הרוצה - ימנע.

7. דבריו הובאו ב'מלאכת שלמה'. כנראה היה לפני ר' שלמה עדני, בעל 'מלאכת שלמה', פירוש של ר' אלעזר אזכרי לכמה מסכתות הירושלמי (ראה על כך במאמרו של ש' ליברמן, 'משהו על מפרשים קדמונים לירושלמי', ספר היובל לכבוד אלכסנדר מארכס, ניו-יורק תש"ג). לנו שרד רק פירושו לירושלמי ברכות ולירושלמי ביצה.

8. בעל 'מלאכת שלמה' גורס בירושלמי 'במתמיה'; הגרסה בירושלמי דפוס וינציה: כמתמיה.

שני הפירושים, שונים זה מזה לחלוטין: לדעת 'פני משה' המילה 'כמתמיה' מתייחסת לדברי רשב"ג, דהיינו רשב"ג נעשה כמתמיה על דברי התנא קמא: 'יעשו כל אדם עצמן כתלמידי חכמים?', משפט שצריך להיקרא בסימן שאלה, ואילו לדעת ר' אלעזר אזכרי המילה 'במתמיה' אינה מתייחסת לדברי רשב"ג אלא לדברי תנא קמא, ופירוש הדברים הוא כי הקביעה הקטגורית 'מקום שנהגו לעשות מלאכה בתשעה באב - עושיין', עוסקת בסיטואציה של אדם שאי-עשיית מלאכה מצידו מתמיהה את הבריות ועלולה לעורר מחלוקת; אדם כזה ראוי שיעשה מלאכה, ואף על פי שמנהג תלמידי חכמים להימנע מעשיית מלאכה, ראוי לאדם רגיל להימנע מלהתחסד ולהימנע מלאמץ לעצמו מנהג תלמידי חכמים. עם זאת, תלמידי חכמים עצמם רשאים להימנע מעשיית מלאכה, שכן "להם נאה". גם בהמשך דברי הירושלמי - 'יעשו כל אדם עצמן כתלמידי חכמים, כל עצמן לא גזרו חכמים בטילה בתשעה באב' - שונים הפירושים. לדעת ה'פני משה' - בחלק הראשון של קטע זה, דברי התמיהה הם של רשב"ג כלפי תנא קמא, ובחלק השני - מסקנתו, ואילו לפי ר' אלעזר אזכרי, יש כאן מעבר מהתייחסות לדברי תנא קמא לעבר דברי רשב"ג. לדעת רשב"ג, רשאי כל אדם לאמץ לעצמו מנהג תלמידי חכמים, שהרי גזרת חכמים להימנע מעשיית מלאכה, וכל אחד רשאי לנהוג כרצונו.

עפ"י פירושו של ר' אלעזר אזכרי דברי רשב"ג נקראים בניחותא ולא בתמיהה, ולמעשה אין הבדל בפירוש דבריו בין אם נגרוס בדבריו 'יעשו כל אדם עצמן כתלמידי חכמים' כגרסת משנת הירושלמי, לבין אם נגרוס 'לעולם יעשה אדם עצמו תלמיד חכם', כגרסת רוב עדי הנוסח; לדעת רשב"ג, לפי פירוש ר' אלעזר אזכרי, ראוי שכל אדם יאמץ לעצמו מנהג תלמידי חכמים ויימנע מעשיית מלאכה בתשעה באב.

נראה לי להכריע כפירוש ר' אלעזר אזכרי וזאת משני נימוקים:

א. במשנה במסכת פסחים מובא:

מקום שנהגו לעשות מלאכה בערבי פסחים עד חצות - עושיין, מקום שנהגו שלא לעשות - אין עושיין.

ההולך ממקום שעושיין למקום שאין עושיין, או ממקום שאין עושיין למקום שעושיין, נותנין עליו חומרי המקום שיצא משם וחומרי המקום שהלך לשם ואל ישנה אדם מפני המחלוקת.

(פסחים פרק ד משנה א)

הירושלמי יוצא מנקודת הנחה שמה שכתוב כסיפא ו'אל ישנה אדם מפני המחלוקת', מתייחס לשני מצבים, גם לעניין מי שבא ממקום שאין עושין למקום שעושין; למרות שהיה ראוי שיאמץ לעצמו את מנהג המקום שיצא משם, בכל זאת ינהג כמנהג המקום שבא לשם ויעשה מלאכה, שכן אם לא יאמץ את מנהג המקום עלולה להתעורר מחלוקת, ועל כך שואלת הגמרא בירושלמי בתחילת פרק רביעי:

ניחא ממקום שעושין למקום שאין עושין, ממקום שאין עושין למקום שעושין, ויבטל, שהרי כמה במילין יש לו באותו מקום? (=ולמה קבעה המשנה שאל ישנה אדם ממנהג המקום מפני המחלוקת? איזו מחלוקת עשויה להתעורר? הרי מן הסתם יש באותו מקום כמה וכמה במלנים שאין להם מלאכה?) רבי סימון בשם רבי יוחנן: במתמיה (=המשנה מדברת באדם שאי עשיית מלאכה מצדו עשויה לעורר תמיהה, וכתוצאה מכך - גם מחלוקת. אדם כזה ראוי שיעשה מלאכה, במקום שהמנהג הוא לעשות מלאכה).⁹

(ירושלמי פסחים, פרק א הל' א; ל ע"ד)

נראה לי כי פירושו 'במתמיה' בהלכה ה הוא כפירושו בהלכה א, ועל כן ראוי לאמץ את פירושו של ר' אלעזר אזכרי.

ב. בתוספתא למסכת תענית מובאת ברייתא, אשר בה נאמר בין היתר:

רבן שמעון בן גמליאל אומר כל דבר שהוא של צער, כל הרוצה לעשות עצמו 'יחיד' - עושה, 'תלמיד חכם' - עושה, ותבוא לו ברכה, וכל דבר שהוא של שבח לא כל הרוצה לעשות 'יחיד' - עושה, 'תלמיד חכם' - עושה, אלא אם כן מינו אותו פרנס על הציבור.

(תוספתא תענית פרק א הל' ז)

נראה שבדברי רשב"ג "כל דבר שהוא של צער, כל הרוצה לעשות עצמו... 'תלמיד חכם' - עושה, ותבוא לו ברכה", הוא מתייחס למשנה בפסחים שבה אנו דנים, ורשב"ג מבהיר: כיוון שמדובר כאן בדבר של צער¹⁰, רשאי אדם לעשות עצמו תלמיד חכם גם אם אינו בגדר זה. אם אמנם צדקנו בהנחה זו, הרי צריך לקרוא את דברי רשב"ג במשנה: 'יעשו כל אדם עצמן כתלמידי חכמים', בניחותא, כפי שהציע ר' אלעזר אזכרי בפירושו, ולא בתמיהה, כפי שהבין בעל 'פני משה' את דברי הירושלמי.

9. וכן פירש ר' דוד פרנקל ב'קרבן העדה' בפירושו השני.

10. ביטול מלאכה נחשב דבר של צער, בגלל הפסד השכר, כך ביאר ר' אלעזר אזכרי בעל 'ספר חרדים', בפירושו לירושלמי ברכות סוף פרק ב.

לסיכום דברינו עד כאן נאמר: אעפ"י שמדובר במשנתנו בהימנעות מעשייה - באי עשיית מלאכה בתשעה באב, ואעפ"י שמדובר בדבר של צער (הפסד שכר מלאכה), דעת תנא קמא היא שבמקום שנהגו לעשות מלאכה ראוי שכל אחד שאינו מוגדר כתלמיד חכם יקפיד לעשות מלאכה אם אי עשיית מלאכה מצדו מעוררת תמיהה, ובעקבותיה - עלולה להתעורר מחלוקת; הימנעות מעשיית מלאכה מצד אדם כזה - 'מיחזי כיוהרא'; ואילו לדעת רשב"ג, כיוון שמדובר במשנה בדבר של צער, מותר לכל אדם לאמץ לעצמו את מנהג תלמידי חכמים והימנעות אינה 'מיחזי כיוהרא'.

סוגיה שנייה

שנינו במשנה במסכת תענית:

הגיע שבעה עשר במרחשון ולא ירדו גשמים, התחילו היחידים מתענין שלש תעניות. אוכלין ושותין משחשכה, ומותרין במלאכה וברחיצה ובסיכה...
(תענית פרק א משנה ד)

לעצם כוונת הביטוי "יחידים" נחלקו הבבלי והירושלמי. בבבלי מפורש: 'מאן יחידים? אמר רב הונא: רבנן', ובהמשך מובאת ברייתא:

תנו רבנן: אל יאמר אדם תלמיד אני, איני ראוי להיות יחיד, אלא כל תלמידי חכמים - יחידים; אי זהו יחיד ואיזהו תלמוד? יחיד - כל שראוי למנותו פרנס על הציבור, תלמיד - כל ששואלן אותו דבר הלכה ואומר, ואפילו במסכת דכלה.

(בבלי, תענית י"א - י"ב)

בירושלמי מפורש:

אילו הם היחידים? אלו שהם מתמנין פרנסין על הציבור. מכיוון שהוא מתמנה פרנס על הציבור, הוא מתפלל ונענה? אלא מכיוון שהוא מתמנה פרנס על הציבור ונמצא נאמן, כד"י הוא מצליח ומתעניין.

(ירושלמי תענית, פרק א הל' ד; סד ע"ב)

לדעת הבבלי כביטוי "יחידים" הכוונה היא אפוא לכלל תלמידי החכמים, ומה שנאמר שראוי למנותו פרנס על הציבור, אין הכוונה למשרות בחיי המעשה, אלא למשרות בחיי הרוח, כגון, לדון ולהורות. כל מי שראוי למנותו למשרות אלה, גם אם אינו ממונה בפועל, נכלל בכלל "יחידים". לשיטת התלמוד הירושלמי הביטוי "יחידים" מתייחס לפרנסים הממלאים

בפועל תפקידים בחיי המעשה של הציבור, ואלה - אינם חייבים להיות תלמידי חכמים. לכן אפשר להבין את תמיהת הירושלמי 'מכיון שהוא מתמנה פרנס על הציבור, הוא מתפלל ונענה?' כלומר, הרי אין באישיותו מעלה רוחנית שכזוהתה ראוי הוא להימנות בגין תעניתו, ותשובת הירושלמי על התמיהה היא: 'מכיון שהוא מתמנה פרנס על הציבור ונמצא נאמן, כדאי הוא מצלייא ומתענייא', דהיינו, פרנס ציבור האחראי על רווחת הציבור ראוי כי דווקא הוא יתענה בשעת מצוקת מים, וראוי הוא להיענות אם אך נאמן הוא.¹¹

האם רשאים מי שאינם ככלל 'יחידים' (תלמידי חכמים) לשיטת הבבלי או 'עוסקים בצרכי ציבור' לשיטת הירושלמי' להצטרף אליהם ולהתענות? במשנה לא מצאנו מתייחסות מפורשת לכך, אך בתוספתא למסכת תענית - שאת חלקה כבר הבאנו לעיל בדיוננו על הסוגיה הראשונה - מצאנו:

איזה הוא 'יחיד'? ר' שמעון בן אלעזר אומר: לא כל הרוצה לעשות עצמו 'יחיד' - עושה, 'תלמיד חכם' - עושה, אלא אם בן מינוהו בית דין על צבור; רבן שמעון בן גמליאל אומר כל דבר שהוא של צער, כל הרוצה לעשות עצמו 'יחיד' - עושה, ותבוא לו ברכה, וכל דבר שהוא של שבח לא כל הרוצה לעשות עצמו 'יחיד' - עושה, 'תלמיד חכם' - עושה, אלא אם בן מינו אותו פרנס על הציבור.¹²

(תוספתא תענית פרק א הל' ז)

נחלקו אפוא תנאים בשאלה זו: לדעת ר' שמעון בן אלעזר אל להם למי שאינו כלול בקטגוריה של 'יחידים' להצטרף לתענית, ואילו לדעת רבן שמעון בן גמליאל, כיוון שתענית הוא דבר של צער, רשאי כל אחד לאמץ את מנהג היחידים.

נראה כי קיימת מחלוקת עקרונית בשאלה מתי יש מקום לחשוש שבני אדם יפרשו שמעשה מסוים שאדם עושה או נמנע מלעשותו, נובע משיקולי יהירות. לדעת ר' שמעון בן אלעזר גם בדברים של צער כגון הצטרפות לצום או הימנעות מעשיית מלאכה, או כל עשייה או אי עשייה במקום שאינה מנהג כללי - 'מיחזי כיוהרא', ואילו לדעת רבן שמעון בן גמליאל בדבר של

11. פירושו כאן מבוסס על דבריו של ל' גינצבורג, פירושים וחיידושים בירושלמי, עמ' 404-405.

12. כך נוסח התוספתא בכ"י לונדון, כפי שהעיר ל' גינצבורג ב'פירושים וחיידושים בירושלמי', עמ' 398, והנוסח בכ"י וינה ובכ"י ערפורט משובש.

צער, כגון תענית או ביטול מלאכה, רשאי אדם לנהוג בהחמרה מן הנהוג המקובל, ואין לו לחשוש למיחזי כיוהרא, אך בדבר של שבת, מסכים גם רשב"ג שאין לנהוג בחומרה מן הנהוג המקובל. נראה, שלדעת רבן שמעון בן גמליאל אדם אינו עשוי לסגל לעצמו דבר של צער, מטעמי יחירות, אך ב'דבר של שבת' קיים חשש שיהירות היא המנחה את האדם לנהוג מעבר למתחייב, או יש לפחות חשש שבני אדם יפרשו את המניע למעשה כיוהרה, ולכן בדבר כזה יש להימנע מהחמרה מן הנהוג המקובל.

סוגיה שלישית

שנינו במשנה במסכת ברכות:

חתן אם רצה לקרות קריאת שמע לילה הראשון קורא.

רבן שמעון בן גמליאל אומר: לא כל הרוצה למול את השם, יטול.
(ברכות פרק ב משנה ח)

הדברים מתייחסים למה ששנינו לעיל במשנה ה: 'חתן פטור מקריאת שמע בלילה הראשון עד מוצאי שבת אם לא עשה מעשה'. ובהמשך אותה משנה מסופר על רבן גמליאל שקרא כלילה הראשון שנשא אשה, על אף שהיה פטור מעיקר הדין. תנא קמא מתיר לכל אדם לנהוג כרבן גמליאל, על אף שהוא אינו במעלת תלמיד חכם, ואילו רבן שמעון, בנו של רבן גמליאל מסתייג ואומר: לא כל הרוצה לטול את השם [של תלמיד חכם ולנהוג מנהגי תלמיד חכם] יטול - אלא אם כן הוא תלמיד חכם בעצמו, אך אם אינו כזה - הרי יש באימוץ מלאכותי של מנהג חכמים משום 'מיחזי כיוהרא'¹³.
ועתה לסוגיית הירושלמי:

תני: כל דבר שהוא של צער, כל הרוצה לעשות עצמו 'חיד' - עושה, 'תלמיד חכם' - עושה, ותבוא לו ברכה, וכל דבר שהוא של שבת לא כל הרוצה

13. ר' משה מרגלית כתב ב'פני משה': וקצת מרבוחתא אמרי דהאידינא כל אדם יקרא ק"ש בלילה הראשון שכיזון שבדורות הללו אין מכוונים כל כך בשאר הימים, אם לא יקרא בלילה הראשון מיחזי יותר כיוהרא, שמראה עצמו שהוא מכזין בכל שעה אלא השתא שהוא טריד במצוה' (וכבר נכתב כך בתוספות, ברכות יז ע"ב, ד"ה רב שישא). הערה זאת ממחישה כמה המושג 'מיחזי כיוהרא' הוא "נזיל". מה שבעבר נחשב כ'מיחזי כיוהרא' - הקפדה על קריאת שמע ע"י חתן בלילה הראשון - הפך להיות נוהג נורמטיבי, ומה שנחשב בעבר כנוהג נורמטיבי - אי אמירת קריאת שמע ע"י חתן - הפך עם הזמן לנהוג פסול בגלל 'מיחזי כיוהרא'.

לעשות עצמו 'חיד' - עושה, 'תלמיד חכם' - עושה, אלא אם כן מינו אותו פרנס על הציבור.

כפי שכבר למדנו בעיוננו בשתי הסוגיות הקודמות, מקורה של הברייתא המובאת בסוגיית הירושלמי, הוא בתוספתא למסכת תענית פרק א, הלכה ז, ושם נאמר: רשב"ג אומר כל דבר שהוא של צער וכו'; יכול להיות כי מאחר שהדברים נסמכו לדברי רשב"ג שבמשנה, שוב לא היה צורך בפתיחה: 'רשב"ג אומר'¹⁴.

כאן יש להעיר:

הבבלי מקשה מהמשנה בברכות על המשנה בפסחים (שדנו בה לעיל בסוגיה א): 'קשיא דרבנן אדרבנן וקשיא דרשב"ג אדרשב"ג', ורב שישא בריה דרב אשי מיישב:

... דרבנן אדרבנן לא קשיא, קריאת שמע כיון דכולי עלמא קא קרו ואיהו נמי קרי, לא מיהו כיהורא; דרשב"ג אדרשב"ג לא קשיא, התם בכונה תליא מילתא, ואנן סהדי דלא מצי לכווני דעתיה, אבל הכא הרווא אומר מלאכה הוא דאין לו, פוק חוי כמה במלני איכא בשוקא.

(בבלי ברכות ז' ע"ב; פסחים נה ע"א)

לשיטת סוגיית הירושלמי, המביאה כאן את הברייתא שבתוספתא, מלכתחילה הקושיא כאן אינה מרשב"ג על רשב"ג, שהרי לשיטתו יש להבחין בין דבר של שבת לדבר של צער, אך קיימת בעצם סתירה מחכמים על חכמים. הנה בדבר של שבת, כמו בקריאת שמע שקורא חתן, מתירים חכמים לכל חתן לקרוא ואין הם חוששים ל'מיחזי כיהורא', ואילו בדבר של צער, כמו עשיית מלאכה בתשעה באב במקום שנהגו לעשות מלאכה, הם אוסרים על מי שאינו תלמיד חכם לעשות עצמו תלמיד חכם בגלל 'מיחזי כיהורא'. הירושלמי לא מעלה כלל את הסתירה הזאת לדיון.

ונראה לומר, כי תכלית הירושלמי היא לברר רק את השיטה שעל פיה נפסק להלכה, ועל כן התלמוד מביא כאן את התוספתא שממנה מתבררת שיטת רבן שמעון בן גמליאל, אך הוא נמנע מלחפש שיטתיות בעמדה החולקת על רשב"ג; הנחה זאת ששיעורנו עודנה צריכה עיון וביסוס¹⁵.

14. כך הסביר גינצבורג (לעיל הערה 10) עמ' 398.

15. וראו עוד על כל העניין אצל ל' גינצבורג (לעיל הע' 10) עמ' 398-401. ויש לשים לב כאן לעובדה כי הבבלי לא הביא כלל בברכות ובפסחים את הברייתא שבתוספתא

נמשיך לעיין בסוגיית הירושלמי:

תני: מסתלקן לצדין מפני יתדות הרכים, ובשעה שהוא משתקע, אפילו בשדה שהיא מלאה כרכומין.

בתלמוד הבבלי, בבא קמא פא ע"א, שנינו כי עשרה 'תנאים' התנה יהושע בן נון בעת שחילק את הארץ לשבטים. 'תנאים' אלה מגבילים במידה מסויימת את מידת הבעלות שיש לאדם על נחלתו. אחד מן ה'תנאים' הוא: 'מסתלקין לצדידי הרכים מפני יתדות הרכים', והפירוש הוא כי מותר לבני אדם המהלכים בדרך לחדור לשולי שדה בבעלות פרטית אפילו אם השדה מלאה בתבואה, כאשר בדרך עצמה יש "יתדות דרכים"¹⁶ המקשות על ההליכה בדרך.

את לשון הברייתא שכירושלמי נראה לבאר כי 'מפני יתדות דרכים' מתייחס לקיץ, ואז בגלל היובש יש "יתדות" בדרכים, ואילו 'בשעה שהוא משתקע' מתייחס לחורף, ואז מותר להסתלק לצדין על מנת לא לשקוע בבוץ שבדרך, וכל זאת 'אפילו בשדה שהיא מלאה כרכומין'¹⁷.

ומוסיף הירושלמי ומספר:

אמר רבי אבהו: מעשה ברבן גמליאל ור' יהושע שהיו בדרך והיו מסתלקין לצדין מפני יתדות דרכים¹⁸, וראו את ר' יהודה בן פפוס שהיה משתקע ובא כנגדן. אמר רבן גמליאל לר' יהושע: 'מי הוא זה שמראה עצמו באצבע?' אמר לו: 'יהודה בן פפוס הוא שכל מעשיו לשם שמים'.

אשר ממנה מתבררת דעתו של רשב"ג, אך הברייתא עצמה הייתה מוכרת לאמוראי בבל, ראו תענית י ע"ב. ושם רב שישא בריה דרב אשי, שתירץ את התירוץ הנ"ל - "ברייתא לא שמיע ליה".

16. רש"י מפרש: 'מפני יתדות דרכים. בימות החמה יבש הטיט ונעשה כיתדות, מקום דריסת בני האדם ובהמה שדרסו שם בימות החורף ונעשו כשחיתות (=בורות)'. צמח בר ריחני שמפרחיו מפיקים חומר המשמש תבלין למזונות. שם מפני יקרו של צמח זה, מדגישה הברייתא שאפילו בשדה המלאה ממנו והנוק הכספי מההסלקות לצדין אינו מבוטל - בכל זאת מותר להסתלק לצדין.
17. עפ"י הפירוש שכתבנו, יש כאן מעין סתירה פנימית. אם רבן גמליאל ור' יהושע הסתלקו לצדין מפני יתדות דרכים - יוצא שהמעשה היה בקיץ, אך לפי המסופר ש'ראו את ר' יהודה בן פפוס שהיה משתקע ובא כנגדן', יוצא שהמעשה ארע בחורף. גינצבורג (לעיל הערה 10) עמ' 409 משער כי המילים 'מפני יתדות דרכים' נוספו כאן בטעות, והא ראייה, שבסוגיה המקבילה לקטע שלפנינו (ירושלמי בבא בתרא פרק ה הלכה א; טו ע"א) מובא: 'מעשה ברבן גמליאל ור' יהושע שהיו מהלכין בדרך, וראו את ר' יהודה בן פפוס שהיה משתקע ובא כנגדן', ולא הוזכר ש'היו מסתלקין לצדין מפני יתדות דרכים'.

אמר ליה [רבי ילא]¹⁹ ולא כן תני "כל דבר שהוא של שבח אל כל הרוצה לעשות עצמו 'יחיד' - עושה, 'תלמיד חכם' - עושה, אלא אם כן מינו אותו פרנס על הציבור?"

אמר ליה, והתני "כל דבר שהוא של צער, כל הרוצה לעשות עצמו 'יחיד' - עושה, 'תלמיד חכם' - עושה, ותבוא עליו ברכה!?"
אמר ר' זעירא: ובלחוד דלא יבוה חורנין.

את חילופי הדברים שבין ר' אילא ור' אבהו מסביר גיצבורג כך: לדעת ר' אילא ללכת ולשקוע בתוך הבוץ ולא לנצל את ההיתר להסתלק לצדדין הוא דבר של שבח (בודאי כשהמעשה נעשה ברשות הרבים, מול עיניהם המבחינות של רבן גמליאל ור' יהושע), ובדבר של שבח סבור רשב"ג שאסור לאדם להחמיר מעבר לנוהג המקובל; לעומת זאת, ר' אבהו השיב כי שקיעה בבוץ נחשבת כדבר של צער, ובדבר של צער יכול כל אחד לנוהג כרצונו מבלי להיחשד ב'מיחזי כיוהרא', אך ר' זעירא הכריע 'ובלחוד דלא יבוה חורנין', דהיינו, במקרה שלפנינו, אעפ"י שכוונתו של יהודה בן פפוס לשם שמים, הרי לא מדובר שהוא אימץ לעצמו מנהג תלמידי חכמים, אלא הוא החמיר גם מעבר למה שתלמידי חכמים נוהגים, שהרי מסופר שאף רבן גמליאל ור' יהושע סמכו על ההיתר להסתלק לצדדין, החמרה כזאת יכולה להתפרש כי המניע שלה הוא יהירות, ויש לשלול אותה מהטעם של 'מיחזי כיוהרא' אעפ"י שמדובר כדבר של צער.

הסוגיה ממשיכה ומביאה מעשה נוסף:

דלמא: רבי מיישא ורבי שמואל בר רב יצחק הווין יבתין אכלין בחדא מן בנישתא עלייתה, אתא ענתיה דצלוחא, קם ליה רבי שמואל בר רב יצחק מצלייא.

א"ל רבי מיישא: ולא כן אלפן רבי: 'אם התחילו אין מפסיקין', ותני חזקיה 'כל מי שהוא פטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיומ'!?

א"ל [=רבי שמואל בר רב יצחק] והא תנינן 'חתן פטור', 'חתן אם רוצה לקרות קורא'!?

19. גרסה זו הוצעה ע"י גיצבורג, עמ' 411, ופירוש הדברים הוא שר' אילא שאל את השאלה את רבו, רבי אבהו, שסיפר את המעשה, ורבי אבהו הוא זה שהשיב.

א"ל [=רבי מיישא] יכול אנא פתור לה כרבן גמליאל, דאמר איני שומע לכם לבטל ממני מלכות שמים שעה אחת²⁰.

ר' מיישא שואל את רבו²¹ בלשון של כבוד, הלא מובא במשנה בשבת (פרק א משנה ב): 'לא ישב אדם לפני הספר סמוך למנחה עד שיתפלל, לא יכנס לא למרחץ... לא לאכול... ואם התחילו - אין מפסיקין', ולמה זה הפסקת מסעודתך? ואם תאמר שהחמרת על עצמך, הרי חזקיה אמר ש'כל מי שהוא פטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט' ואם כך לא היית רשאי להחמיר.

בדברי תשובתו מבקש רבי שמואל בר רב יצחק להסתמך על האמור במשנתנו ש'חתן אם רוצה לקרות קריאת שמע כלילה הראשון - קורא', אעפ"י שבאופן עקרוני הוא פטור, משמע שאין הלכה כחזקיה, ורשאי אדם להחמיר על עצמו אם ירצה, וכך גם הוא, החמיר על עצמו והפסיק את סעודתו על מנת להתפלל.

תשובתו הסופית של ר' מיישא לרב שמואל בר רב יצחק מחייבת עיון. 'פני משה' כתב בפירושו: "כלומר דמתניתין דהכא כרבן גמליאל דלא רצה לפטור עצמו מקריאת שמע כמו שהשיב לתלמידיו 'איני שומע...', ושאני קריאת שמע דאית ביה קבלת מלכות שמים"; משמע מדבריו שכוונת רבי מיישא הייתה לומר, שמצוות קריאת שמע היא מצווה חריגה, ורק בה, ורק לדעת תנא קמא, רשאי אדם להחמיר על עצמו ולקרוא, אך במצוות אחרות, תקפים דבריו של חזקיה ש'כל מי שהוא פטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט', ור' שמואל בר רב יצחק הרי החמיר במצוות תפילה והפסיק את סעודתו למרות הקביעה ההלכתית במשנה 'ואם התחילו - אין מפסיקין', ובכך נהג לדעתו שלא כראוי.

באשר לסיפור שלפנינו, יש מקום לדון בשאלה אם הוא נוגע במישרין לשאלת 'מיחזי כיוהרא'?

לדעתי דברי חזקיה 'כל מי שהוא פטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט', אין משמעם וזהה לנימוק 'מיחזי כיוהרא'; אלו הן שתי שאלות נפרדות. שאלת 'מיחזי כיוהרא' קיימת בעיקרה כאשר אדם מאמץ לעצמו מנהג קיים, החורג מן המנהג המקובל בדרך כלל במקום שבו חי אדם זה, ואילו הקביעה 'כל מי שהוא פטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט' מתייחס למצבים אשר בהם יש

20. העתקתי עפ"י הנוסח של הסיפור במקבילתו בירושלמי שבת ג ע"א; לפנינו בברכות יש כמה בעיות נוסח שאין כאן המקום לבררן.

21. ראו ירושלמי פסחים לח ע"ב, שקלים מז ע"ב וראש השנה נו ע"ד.

פטור מוחלט מעשייה כלשהי, והאדם מבקש להחמיר על עצמו ולעשות מעשה שאין בו אימוץ מנהג קיים אחר. החמרה כזאת פסולה מכול וכול. ומי שנוהג לפיה נקרא הדיוט²².

יכול בהחלט להיות מצב שאשר יש מקום לדון בו משני ההיבטים גם יחד, הן מן ההיבט של 'מיחזי כיוהרא', והן מן ההיבט של 'כל מי שהוא פטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט', כמו בנושא הנדון במשנתנו, אך בסוגיית הירושלמי שלפנינו, בחלקה הראשון ההתמקדות היא בשאל 'מיחזי כיוהרא' ובחלקה השני - בשאלת 'כל מי שהוא פטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט'²³.

לסיכום עיוננו בשאלת 'מיחזי כיוהרא' נראה כי הירושלמי מאמץ את שיטת רשב"ג לפיה בדבר שהוא של צער, כל הרוצה לעשות עצמו 'יחיד' - עושה, 'תלמיד חכם' - עושה, ותבוא לו ברכה, אך בדבר של שבת כגון קריאת שמע לילה הראשון ע"י חתן כליל כלולותיו - 'לא כל הרוצה לטול את השם, יטול', כל זאת לאור העובדה שהמשא ומתן בסוגייתנו מתנהל לפי שיטתו.

וזאת למודעי כי לא באנו במאמרנו לפרוס שיטה שלמה, הלכה למעשה - הדבר מחייב עיון בפני עצמו; לא באנו אלא להציע את שיטת הירושלמי. כך או כך, ראוי שנדע להבחין בין חומרות ראיות שראוי לאמצן, לבין חומרות שאינן ראיות שראוי לדחותן, אם בגלל 'מיחזי כיוהרא' אם בגלל 'כל מי שהוא פטור מן הדבר ועושהו נקרא הדיוט', וכבר מובא בילקוט שמעוני:

'תורת אמת היתה בפיהו ועולה לא נמצא בשפתיו' - שלא מימא את המהור ולא מיהר את הטמא; שלא אסר את המותר, ולא התיר את האסור.
(ילקוט שמעוני למלאכי פרק ב, סימן תקפח)

ובבאר הגולה למהר"ל מובא:

וכמו שראוי להרחיק בתכלית ההרחק הדבר שאין ראוי לעשות לפי התורה, כך אין ראוי להרחיק דבר שאינו כנגד התורה. הסכל יחשוב, כאשר מוסף בכמה דברים אלו, הוא חזוק אל התורה, ודבר זה אינו חזוק רק ביסוד תורה.

(באר הגולה, באר שני, ד"ה אמנם מעשה אוב)²⁴

22. למשל, אדם שאינו יוצא מן הסוכה בשעת ירידת גשמים; אין מצווה לשבת בסוכה כאשר יורדים גשמים לתוכה. גם בנושא הנדון לפנינו, ההלכה קבעה 'אם התחילו אין מפסיקין', כפי הנראה, מפני שאין דעתו מיושבת עליו, ואדם ה"מחמיר" כביכול ומפסיק, אין זו אלא חומרה שיש בה קולא, שכן הוא מתפלל ללא ישוב דעת.

23. דיון מפורט בעניין, וכן בשאלה מתי אומרים אנו '...נקרא הדיוט' ומתי - 'המחמיר תבוא עליו ברכה', ראו אצל גונצבורג, פירושים וחיידושים בירושלמי, עמ' 417-420, ואצל יהודה לוי (לעיל הערה 5), עמ' קכד-קכה בהערה.

24. מובא אצל יהודה לוי, עמ' קכג.